HAVUZ

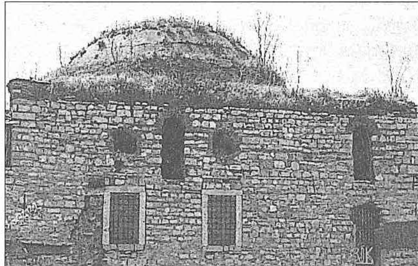
Gerek kendiliğinden oluşan gerekse bu amaçla yapılmış mekânlarda toplanan, maddî temizliğin yanı sıra dinî temizlikte de kullanılması yönüyle fıkha konu olan su birikintisi

(bk. KUYULAR; SU).

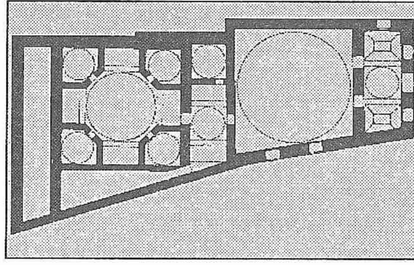
HAVUZLU HAMAM

İstanbul Cibali'de Mimar Sinan tarafından yapılan hamam.

Ayakapı ve Vâlide Sultan, halk arasında ise Yenikapı (Cibali) Hamamı olarak da anılır. Haliç kıyısında Fener ile Ayakapı arasında son yıllarda genişletilen sahil yolunun kenarında bulunmaktadır. Kurucusu II. Selim'in hanımlarından III. Murad'ın annesi Nurbânû Sultan'dır. İstanbul kadısına hitaben yazılan ve Ahmed Refik Altınay tarafından yayımlanan 29 Safer 990 (25 Mart 1582) tarihli hükümden anlaşıldığına göre hamam, Nurbânû Sultan tarafından Üsküdar'da Toptaşı semtinde yaptırılan Atik Vâlide Sultan Külliyesi'ne gelir sağlamak üzere vakfedilmiştir. Ayvansarâyî, eserinde topladığı kitâbeler arasında, "Yenikapı dahilinde olan hammâmın tarihidir" başlığı altında kapısı üstündeki, "Bi-hamdillâh bu cây-ı hurrem-âbâd / Hezâran sa'y ile buldu çün itmâm / Bu âlî menzile denildi târîh / Ki yüzü suyudur şehrin bu hammâm, 990" mısralarından ibaret kitâbesini vermektedir. Kitâbede bâninin adı geçmemekle beraber bu yapının Nurbânû Sultan'ın evkafından olduğu Sinan'ın eserlerinin adlarını veren listelerden anlaşılmaktadır. *Tuhfetü'l-mi'mârîn*'de de Vâlide Sultan adı altında zikredilen vakıf hamamları arasında "İstanbul'da Yenikapı'da mezbûrenin hamamı" olarak anılmaktadır. Evliya Çelebi tarafından bir cümle ile anılan hamam benzerlerinin pek çoğu gibi sonraları özel mülkiyete geçmiş, herhalde Ayakapı-Cibali semtlerinde çıkan büyük yangınlarda harap olmuş ve günümüze yarısı yıkık ve mermerleri sökülmüş bir durumda gelebilmiştir. Haliç kıyısındaki sahil yolu açıldıktan sonra uzun yıllardan beri kereste deposu olarak kullanılan bu eser, bütün perişanlığı ile ana caddenin kenarında ortaya çıkmış haldedir.

Havuzlu Hamam – Fener / İstanbul

Havuzlu Hamam'ın planı

Havuzlu Hamam, arası tuğla hatıllı kesme taştan yapılmış bir bina olup tek hamam olarak inşa edilmiştir. Başka hamamlarda pek az rastlanan bir özelliği, soyunma yeri önünde yanlardakiler aynalı tonozlarla, ortadaki ise kubbeli tonozla örtülü üç bölüm halinde bir holün bulunmasıdır. Böylece Haliç kıyısında kuzey rüzgârına açık bir yerde bulunan hamamın camekân kısmının korunması düşünülmüş olmalıdır. Soyunma yeri büyük bir kubbe ile örtülü kare bir mekândır. Dış cephesinde mermer söveli, demir parmaklıklı dikdörtgen iki pencerenin üstünde ortadaki sivri kemerli uzun, yanlardakiler yuvarlak üç pencere bulunur. Böylece cephenin masif görüntüsü hafifletilmiş ve âhenkli biçimde hareketli bir ifadeye kavuşturulmuştur. Ilıklık kısmı, kubbe ve tonozlarla örtülü dar bir mekândan ibarettir. Sıcaklık kısmı ise Türk mimarisinde çok yaygın bir uygulama olan dört eyvan şemasına göre yapılmıştır. Eyvanların üstleri tonozlarla, köşelerdeki dört halvet hücresinin üstleri ise kubbelerle örtülüdür. Reşat Ekrem Koçu, 1947'de camekân kubbesinin sağ köşesinde kalem işi nakışlardan kalabilen son parçayı gördüğünü yazmıştır.

İstanbul'da genellikle çifte hamam yapılırken burada kadınlar kısmının bulunmamasının sebebi, herhalde hamamın Haliç tarafı surları dibinde oluşu ve o dönemde sur dışında dar kıyı şeridindeki tezgâhlarda gemi bakımı işinde çalışanlarla gemiciler tarafından kullanılmasında aranmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 331; Sâî, *Tezkiretü'l-ebniye*, s. 6, 45, 125 (no. 10); Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârîh* (nşr. Fahri Ç. Derin – Vâhid Çabuk), İstanbul 1985, s. 374; Ahmed Refik [Altınay], *Türk Mimarları*, İstanbul 1936, s. 110-111; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 400 (no. 457); M. Nermi Haskan, *İstanbul Hamamları*, İstanbul 1995, s. 177-178; Tanju Cantay, "Mimar Sinan'ın Az Tanınan Bir Eseri: Ayakapı Hamamı", *Taç*, II/7, İstanbul 1987, s. 18-20; R. Ekrem Koçu, "Aya Kapı Hamamı", *İst.A*, III, 1379-1380.

SEMAVİ EYİCE

HAVVÂ

(حوّاء)

İlk kadın, Hz. Âdem'in zevcesi ve insan neslinin annesi.

İbrânîce Tevrat'ta adı Havvâh'tır. Tevrat'ın Yunanca tercümesine Eva, Latince'ye Heva, buradan da Batı dillerine Eve şeklinde geçmiştir. Tevrat'a göre insan neslinin annesine Havvâ ismi, bütün yaşayanların annesi olduğu için "canlı, yaşayan" anlamında Hz. Âdem tarafından verilmiştir (Tekvîn, 3/20). Böylece Kitâb-ı Mukaddes yazarı, **havvâ** kelimesini "yaşamak" veya "yaşatmak" anlamındaki **hâyah** köküyle (*La Sainte Bible: La Bible de Jerusalem*, s. 12; Ligier, s. 222) yahut "hayat" anlamındaki **hayya** ile açıklamaktadır (*Ancien Testament*, s. 49). Bununla beraber havvâ kelimesinin etimolojisi tartışmalıdır. Tekvîn'deki (3/20) etimoloji kelimeyi yaşamak (hâyah) köküyle bağlantılı kılmaktadır. Buna karşı, İbrânîce'de yaşamak fiilinin **havvâh** değil **hayah** olduğu itirazı yapılmakla birlikte (*IDB*, II, 181) **havvâh** kelimesinin "canlı, yaşayan" anlamındaki **hayyâh**ın eski şekli olduğu belirtilmektedir (Dhorme, s. 11). *Lexicon in Veteris Testamenti*'de (Leiden 1953) havvâ kelimesinin dokuz muhtemel kökü verilmekte olup başlıcaları şunlardır: a) Ârâmîce "yılan" anlamındaki **hewyah** veya **hiweya**. Rabbânî yorumcular havvâh kelimesini Ârâmîce'deki bu kökle irtibatlandırmaktadır. Buna göre yılan Havvâ'nın mahvolma sebebi, Havvâ da bu anlamda kocasının yılanı idi (*EJd.*, VI, 979). Yakın zamanlarda havvâ kelimesinin Fenike yılan ilâhı **hwt** ile alâkasının kurul-

ması sebebiyle bu etimoloji yeniden canlandırılmıştır (*a.g.e.*, VI, 979; *ERE*, V, 607); b) Kartaca dilinde bir özel isim (tanrıça adı) olan **Hawwath.** c) Sumerce'de "anne" anlamındaki **ama.** Bu kelime Akkadca'ya **awa,** oradan da İbrânîce'ye **havvâh** olarak geçmiştir. d) İbrânîce'de "çadırlar" anlamına gelen **hawwoth.** Bu etimolojiye göre kadın çadıra benzetilip istiare yoluyla ona bu isim verilmiştir. e) Hiwwah (ilk anne). f) Hayyâh (Kitâb-ı Mukaddes ve Talmud İbrânîcesi'nde "canlı, yaşayan" demektir; Ligier, s. 222).

Öte yandan W. Robertson Smith **hawwah** kelimesini "klan" anlamındaki **hay** ile bağlantılı kılmakta ve hawwahın, müşterek anneden gelenlerin oluşturduğu akrabalık kavramının kişileşmesi olduğunu ileri sürmektedir (*ERE*, V, 607). Wellhausen ve diğer bazı modern araştırmacılar hawwahın "yılan" anlamına geldiğine kanidirler. Bu yorum, Babilonya kozmolojisinin bazı formlarında bulunan ve bütün varlıkların ilkel ejderha olan Tiamat'tan neşet ettiğini kabul eden inanca paralel olarak Tekvîn kitabında da yeryüzünde hayatın yılanla başladığı inancının mevcut olduğu düşüncesine dayanmaktadır. J. Skinner de (*International Critical Commentary*, s. 85) hawwah adıyla Sâmî dillerde yılan karşılığı kullanılan kelimenin bağlantısına işaret etmektedir (*ERE*, V, 607). Diğer taraftan Hurri tanrısı Hebat ile Havvâ arasındaki ilişki faraziyesi gerçeği yansıtmamaktadır (Laroche, XIII/24 [1979-80], s. 119).

Tevrat'ta insanın yaratılışıyla ilgili iki anlatımdan Ruhban metnine ait olan ilkinde (Tekvîn, 1/27; 5/2) insanın erkek ve dişi olarak yaratıldığı, Yahvist metne ait ikincisinde ise (Tekvîn, 2/18-23) önce erkeğin, daha sonra kadının yaratıldığı belirtilmektedir. Bu ikinci rivayete göre erkek yaratıldıktan sonra Rab ona uygun bir yardımcı yapmak niyetiyle kır hayvanlarını, göğün kuşlarını topraktan yaratır. Adam bütün bu varlıklara ad koyar, fakat kendisine uygun bir yardımcı bulamaz. Bunun üzerine Rab Allah Adam'ı derin bir uykuya daldırır, onun kaburga kemiklerinden birini alarak bundan bir kadın yapar ve Adam'a getirir. Adam da, "Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir; buna kadın (nisâ, İbrânîce'de işşah) denilecek, çünkü o insandan (erkek, İbrânîce'de iş) alındı" der (Tekvîn, 2/18-23).

Tevrat'ta Havvâ adına yapılan atıflar (Tekvîn, 3/20; 4/1), muhtemelen yaratılış hikâyesinin en eski şekli değil Yahvist metnin muahhar bir katmanıdır. En eski yaratılış hikâyesinde ise (Tekvîn, 2/23) Âdem ilk kadına "işşah" adını vermektedir (*IDB*, II, 181-182; *ERE*, V, 607).

Tevrat tefsirlerine göre Havvâ, Âdem'in sağ böğründeki on üçüncü kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Tanrı onu böbürlenmemesi için Âdem'in başından, başkasına bakmaması için onun gözlerinden, başkalarını dinlememesi için kulaklarından, dedikodu yapmaması için ağzından, kıskanç olmaması için kalbinden, hırsızlık yapmaması için ellerinden, başı boş dolaşmaması için de ayaklarından yaratmamış; fakat mütevazi olması için bedenin gizli olan kısmından (kaburga kemiğinden) yaratmıştır (*EJd.*, VI, 980; Genesis Rabba, XVIII/2; Cohen, s. 160).

Sumerler'in Enki ve Ninhursag efsanesi, Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılması olayına ışık tutmaktadır. Bu efsaneye göre Dilmun (Sumer cennetinin adı) saf, temiz ve parlak bir memleket, hastalık ve ölüm bilmeyen "yaşayanların memleketi"dir. Büyük ana tanrıça Ninhursag, bu cennette diğerlerinin yanında sekiz bitkiyi filizlendirir, fakat su tanrısı Enki bu bitkileri birer birer yer. Bunun üzerine Ninhursag çok kızar ve Enki'yi ölümle lânetler. Enki'nin sağlığı bozulmaya başlar ve sekiz organı hastalanır. Daha sonra Ninhursag, Enki'nin ağrıyan sekiz organı için sekiz tanrı yaratır ve onu iyi edip sağlığına kavuşturur. Enki'nin hasta organları arasında kaburga da vardır. Kaburganın iyileşmesi için Ninhursag tanrıça Ninti'yi doğurur. "Ti" Sumerce'de hem kaburga hem de hayat demektir. Enki'nin kaburgasını iyi etmek için yaratılan tanrıçanın ismi hem "kaburganın hanımı" hem de "yaşatan hanım" anlamına gelmektedir. Böylece Sumer edebiyatında "kaburganın hanımı" demek olan isim, bir kelime oyunu ile Tevrat'ın cennet kıssasında Havvâ olarak "yaşatan hanım" anlamına dönüşmüştür (Kramer, s. 123-127; *ER*, V, 199).

İbrânîce Tevrat'ta, "Adam'dan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın bina etti" denilmektedir. Kaburga karşılığındaki İbrânîce kelime aynı zamanda "yan, böğür" anlamına da gelmektedir (*Ancien Testament*, s. 47).

Tevrat'taki anlatıma göre Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılan ve Âdem tarafından Işşah adı verilen ilk kadın Âdem'in karısı olur ve ikisi çıplak şekilde hiçbir utanç duymadan cennette yaşarken yılan kadını kandırır ve ona Allah'ın yasak kıldığı meyveden yedirir. Kadın bu meyveyi kocasına da verir ve o da yer; bunun üzerine ikisinin de gözleri açılır ve çıplaklıklarının farkına varırlar. Âdem karısını, karısı ise yılanı suçlar. Yasağı çiğnemesi sebebiyle kadın, kendisine, "Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım; ağrı ile evlât doğuracaksın ve arzun kocana olacak, o da sana hâkim olacaktır" denilerek cezalandırılır (Tekvîn, 3/1-16). Kadın böylece beşer soyunun annesi olur. Bu rolüne işaret etmek üzere Âdem ona yeni bir isim olarak Havvâ adını verir; çünkü bütün yaşayanların annesi olmuştur (Tekvîn, 3/20).

Rabbânî literatüre göre Havvâ Âdem'in sağ böğründen, on üçüncü kaburgasından ve kalbinin etinden yaratıldı. Havvâ ile birlikte şeytan da yaratıldı. Tanrı Havvâ'yı bir gelin gibi süsledi; onun için kıymetli taşlarla, incilerle ve altınla bezenmiş bir gelin odası yaptı. Bu gelin odasını melekler koruyordu. Âdem Havvâ'yı görür görmez kucaklayıp öptü.

Kıskançlıktan çıldıran samael (şeytan) yılanın Havvâ'yı kandırmasını sağladı. Diğer bir rivayete göre ise yılan bizzat Havvâ'ya sahip olmak için onu günaha teşvik etti ve onu şehvete sürükledi. İki koruyucu meleğin yokluğundan faydalanarak şeytan ya da yılan Havvâ'yı kandırdı. Yasak meyveyi tutan Havvâ, ölüm meleğinin kendisine doğru gelmekte olduğunu görünce Âdem'i de kendi kaderine ortak etti. Yılan onu günaha çağırdığında şarap içen Havvâ bunu Âdem'in içeceğine de karıştırdı. Sadakatsizliği sebebiyle Havvâ'ya dokuz belâ verildi (*EJd.*, VI, 983; *JE*, V, 275-276).

Daha sonra Âdem ve Havvâ cennetten çıkarılır (Tekvîn, 3/22-24). Havvâ önce Kain'i (Kâbil), daha sonra Hâbil'i dünyaya getirir (Tekvîn, 4/1-2). Hâbil'in öldürülmesinden sonra Havvâ Şît'i doğurur (Tekvîn, 4/25). Tevrat'ta Havvâ ile ilgili başka bilgi yoktur. Tevrat tefsirlerinde ise Kâbil ve Hâbil'den sonra Âdem ile Havvâ'nın 130 yıl ayrı yaşadıkları, ardından tekrar birleştikleri ve Şît'in doğduğu belirtilir. Havvâ vefat ettiğinde Hebron'daki Makpela mağarasına Âdem'in yanına defnedildi (*EJd.*, VI, 983).

Bazı apokrif kitaplarda Havvâ'nın cennetten çıkarıldıktan sonraki hayatıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Bunlardan "Âdem ile Havvâ'nın Hayatı" adlı eserde nakledildiğine göre Âdem ile Havvâ Eden'den kovulduktan sonra aç kalırlar ve her yerde yiyecek ararlar. Cennette yediklerine benzer yiyecek bulamayınca tövbe etmekten başka çare bula-

mazlar. Havvâ boynuna kadar Dicle sularına dalar ve otuz yedi gün bu vaziyette kalır. Âdem de Erden ırmağına dalarak kırk gün orada kalır. Onlar böylece Allah'ın lutfuna nâil olmayı umarlar.

"Âdem ile Havvâ'nın Mücadelesi" adlı kitaptaki bilgilere göre ise cennetten çıkan Âdem ile Havvâ birçok güçlükle karşılaşırlar. Allah onlara ikamet etmeleri için bir mağara tahsis eder. Orada çeşitli sıkıntılara mâruz kalırlar. Her defasında Tanrı imdatlarına yetişir ve nihayet beş buçuk gün yani 5500 yıl sonra onlara kurtulacaklarını ve bütün iyilerin tekrar cennete gireceğini bildirir. İşledikleri günah sebebiyle tövbe edip cennete tekrar girebilmek için Âdem ile Havvâ suya dalarlar, fakat şeytan Havvâ'yı kandırır ve kırk gün dolmadan sudan çıkarır. Bu sebeple açlık, susuzluk, yorgunluk vb. sıkıntılara mâruz kalırlar. Allah onlara ihtiyaçlarını nasıl karşılayacaklarını öğretir. Şeytan ise ümitsizliğe itmek amacıyla içinde kaldıkları mağarayı ateşe verir, çeşitli şeylerle kendilerini korkutur, fakat Allah onları himaye eder. Şeytan Âdem ve Havvâ'ya son bir tuzak daha kurar ve Allah müsaade etmeden onları birleşmeye sevkeder. Fakat Allah'ın meleği kendilerine görünüp birleşmeden önce kırk günü oruç ve dua ile geçirmelerini söyler. Nihayet cennetten çıkarılışın 223. gününde Âdem ile Havvâ evlenirler. Havvâ ağrılı bir doğumla Kain'i ve kız kardeşi Luva'yı (İslâmî kaynaklarda Aklîma), ardından Hâbil ve Aklejan'ı (İslâmî kaynaklarda Lebudâ) dünyaya getirir (bk. **HÂBİL ve KÂBİL**).

"Hazineler Mağarası" adlı kitapta, Âdem'in altıncı gün olan cuma gününün birinci saatinde, Havvâ'nın ise üçüncü saatinde yaratıldığı, üçüncü saatte cennete girdikleri, yasak meyveyi yemeleri sebebiyle dokuzuncu saatte cennetten çıkarıldıkları, bu sırada ikisinin de bekâr olduğu anlatılır. Cennetten çıktıktan sonra bir dağın tepesindeki mağaraya gizlenirler. Önce Kain ve kız kardeşi, sonra da Hâbil ve kız kardeşi dünyaya gelir. Kain Hâbil'i öldürür. Âdem ile Havvâ Hâbil için 100 yıl yas tutarlar. Daha sonra Şît doğar (*DBS*, I, 106-113).

Âdem ve Havvâ'ya dair Ermenice yazılmış apokrif kitaplarda ise Âdem'in cuma sabahı, Havvâ'nın da onun kaburga kemiğinden günün üçüncü saatinde yaratıldığı, Âdem'in günün ikinci saatinde, Havvâ'nın ise gecenin üçüncü saatinde öldüğü belirtilir. Cesetleri Hz. Nûh tarafından gemiye nakledilmiş, tûfan sonrasında Âdem'in cesedi Golgotha'ya, Havvâ'nın cesedi de Beytlehem'e Mesîh'in doğduğu mağaraya defnedilmiştir (*a.g.e.*, I, 129).

Hıristiyanlık, Havvâ'nın yaratılışı ve hayatıyla ilgili olarak Tevrat'ta yer alan bilgileri kabul etmekte ve onu Meryem'le karşılaştırmaktadır. Kilise babaları arasında Meryem'le Havvâ'yı karşılaştıran ilk kişi olan Justin'e göre Meryem hayat ve sadakatin, Havvâ ise sadakatsizlik ve ölümün sembolüdür. İskenderiyeli Clement, Irenaeus, Methodius, Tertullian ve Augustin de Havvâ'ya dair geniş yorumlar yapmışlar, fakat bu yorumlarda genellikle Meryem'in olumlu, Havvâ'nın olumsuz yönünü işlemişlerdir. Kilise babalarının yorumunda bir bâkire (Havvâ) sebebiyle ölüme mahkûm olan insanlık yine bir bâkire (Meryem) vasıtasıyla kurtulmaktadır. Hıristiyan telakkisine göre kadın haram meyveyi Âdem'e yedirerek cennetten kovulmasına ve böylece insan neslinin günahkâr olmasına sebep olmuştur. Augustin, Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmasında sembolik bir değer görür. Buna göre Havvâ, erkeğin gücünden faydalanması istendiği için onun kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Erkekte ise alınan kaburga kemiğinin yerine ona kadın yumuşaklığını veren et konmuştur. Aquinas, kadının erkeğin böğründen yaratılmasında kadın ve erkeğin sosyal iş birliğinin işaretini görür (*New Catholic Encyclopedia*, V, 655-656).

Yeni Ahid Havvâ'nın aldatmasını hıristiyanlar için bir uyarı olarak zikreder (Korintoslular'a İkinci Mektup, 11/3) ve kadının aldanarak suça düşmesi yüzünden ancak çocuk doğurmakla kurtulabileceğini belirtir (Timoteos'a Birinci Mektup, 2/15). Erkek kadına hâkim olmalıdır, zira önce Âdem, sonra Havvâ yaratılmıştır. Bir yoruma göre Âdem aldanmamış, fakat kadın aldanarak suça düşmüştür (Timoteos'a Birinci Mektup, 2/12-14).

İslâm öncesi dönemde hıristiyan şair Adî b. Zeyd'in bir şiirinde de rastlanan Havvâ adı (Horovitz, s. 108) Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemekte, Hz. Âdem'le ilgili âyetlerde ondan Âdem'in zevcesi olarak bahsedilmektedir (el-Bakara 2/35; el-A'râf 7/19; Tâhâ 20/117). Bazı hadislerle konuya dair İslâmî literatürün tamamında ise Hz. Âdem'in hanımının ismi olarak zikredilmektedir. Ayrıca Havvâ kelimesi için "siyah" anlamındaki **ahvânın** müennesi, bir yer adı ve hatta Alkame b. Şihâb'ın atının adı şeklinde açıklamalar yapılmaktadır (*Lisânü'l-ʿArab*, XIV, 207-208; Horovitz, s. 109).

Kur'ân-ı Kerîm'de Havvâ'nın yaratılışından bahsedilmemekte, kocası Âdem ile birlikte cennete yerleştirilmeleri ve sonra oradan çıkarılışları anlatılmaktadır (el-Bakara 2/35-38; el-A'râf 7/19-25; Tâhâ 20/117-123). Yine Kur'an'da Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığı belirtilmekte (Âl-i İmrân 3/59), öte yandan, "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinizden sakının" (en-Nisâ 4/1; el-A'râf 7/189; ez-Zümer 39/6) denilmektedir. Genellikle müfessirler, âyetteki nefis kelimesiyle Hz. Âdem'in kastedildiğini söylemekte ve buna delil olarak da şu hadisi göstermektedirler: "Kadınlar hakkında hayır tavsiye ediniz (onlara iyi davranınız); çünkü kadın eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri kısmı baş tarafıdır. Onu doğrultmaya çalışırsan kırarsın, hali üzere bırakırsan öyle eğri kalır. Kadınlar hakkında hayır tavsiye ediniz" (Buhârî, "Nikâḥ", 80; İbn Mâce, "Ṭahâret", 77). Bu hadis, umumiyetle lafzî mânada yorumlanarak Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı görüşünün benimsenmesine rağmen Tevrat'a da uygun olan bu görüş bazı âlimlerce kabul edilmemektedir (Sâbûnî, I-II, 352-353; Münâvî, I, 503). Hadisi, kadınların hassas ruhî durumunu belirten mecazi bir ifade olarak yorumlayan bir kısım âlimler Hz. Peygamber'in bu açıklamasıyla, yaratılışın menşeinden ziyade kadınlara karşı dikkatli ve nazik davranılması gerektiğine dikkat çektiğini kabul etmektedirler.

Bazı yeni müfessirler, insanların bir tek nefisten yaratıldığını belirten âyetteki nefis kelimesinin Hz. Âdem'i değil insanın aslı olan ilk canlıyı ifade ettiğini, bu ilk canlının eşeysiz üreme ile tekâmül edip eşeyli üreme merhalesine geldiğini, sonra da ilk defa kendisinden üremiş olan dişisiyle birleşerek insanlığı meydana getirdiğini ileri sürmüşlerdir (Ateş, II, 188-193). Bu görüşe göre âyetten de anlaşılacağı gibi ilk merhalede insanın eşi müstakil yaratılmamış, insanın kendisinden yaratılmıştır. Şu halde insanın ilk çoğalması cinsel olmayan çoğalmadır. Eğer hadisteki kadın kelimesiyle kastedilen Havvâ ise Havvâ'nın Âdem'den yaratılması insanın kökenindeki bu eşeysiz çoğalmaya işaret olabilir. Diğer taraftan doğacak çocuğun cinsiyetinin babaya bağlı olması da hem erkek hem de kadın cinsinin bir tek nefisten yani erkekten geldiğini göstermektedir (*a.g.e.*, II, 192-193).

Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgilere göre Âdem ile zevcesi Allah tarafından cennete yerleştirilir. Orada bir ağacın mey-

vesi dışında her şeyden diledikleri gibi yiyecekleri, fakat o ağaca yaklaştıkları takdirde zalimlerden olacakları bildirilir. Ancak şeytan her ikisini de kandırır ve yasak meyveden yerler. Bunun üzerine ayıp yerleri kendilerine görünür ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye çalışırlar. Daha sonra Allah'tan kendilerini bağışlamasını dilerler. Allah da yeryüzüne inip orada yaşayacaklarını, orada ölüp yine orada dirileceklerini bildirir (el-Bakara 2/35-38; el-A'râf 7/19-25; Tâhâ 20/115-123).

Tevrat'taki bilgilerin aksine Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in ilk günahı kadının teşvikiyle işlediğine dair hiçbir ifade yoktur. Nitekim Tevrat'ta yılanın Havvâ'yı, onun da Âdem'i kandırdığı belirtilirken (Tekvîn, 3) Kur'an'da şeytanın ikisinin içine vesvese soktuğu (el-A'râf 7/20), ikisine de hata işlettiği (el-Bakara 2/36) bildirilmektedir. Tâhâ sûresinde (20/120-121), "Şeytan onun aklını karıştırdı ve 'Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?' dedi. Bunun üzerine ondan (ağacın meyvesinden) yediler" denilmektedir. Muhtemelen bu âyette, vahye muhatap olması sebebiyle asıl sorumluluk Âdem'e ait olduğu için şeytanın doğrudan ona hitap ettiği bildirilmiş, Havvâ'ya hitabından söz edilmemiştir.

Yahudi-hıristiyan geleneğinde Havvâ ayartıcı ve baştan çıkarıcı olarak takdim edilirken Kur'an'a göre insanlığın ilk çiftinin her birinin cennetten kovulmasıyla sonuçlanan olaylardan erkek ve kadın eşit bir şekilde sorumlu tutulmuştur. Nitekim Kur'an'da Âdem'in zevcesi Âdem'in kendisi gibi genellikle şeytanî düzenlerin kurbanı olarak resmedilir ve yine Âdem gibi şeytanın ayartmasına uymasından doğan sonuçlardan payını tamamıyla alır. Buna karşılık Kur'an sonrası İslâmî gelenekte Havvâ imajı, çok defa kocasının cennetten atılışından tek başına sorumlu tutulacak kadar değişmiştir (Smith-Haddad, VI/1 [1992], s. 64).

Kur'an'da yer almamasına karşılık hadislerde Havvâ'nın gerek yaratılışı gerekse cennetten çıkarılıştaki rolüyle ilgili bilgiler mevcuttur. Birkaç hadiste Havvâ'nın adı anılmış (*Müsned*, V, 11; Buhârî, "Enbiyâ'", 1; Tirmizî, "Tefsîr", 4, 7; İbn Mâce, "Ṭahâret", 77), bazı hadislerde de Havvâ'nın adı zikredilmeden kendisinden dolaylı olarak söz edilmiştir. Havvâ adının geçmediği bir hadiste kadının eğe kemiğinden yaratıldığı belirtilirken Havvâ adının yer aldığı bir başka hadiste, "Eğer Havvâ olmasaydı kadın cinsi eşine hıyanet etmezdi" denilmiştir (Buhârî, "Enbiyâ'", 1, 25; Müslim, "Raḍâʿ", 62, 63). Hadis yorumcuları, bu ifadeyle Havvâ'nın ilk günahtaki rolüne işaret edildiğini ileri sürerler. Meselâ İbn Hacer el-Askalânî, "Havvâ şeytanın kendisine şirin gösterdiği şeyi kabul etmiş ve kendisi de bunu Âdem'e şirin göstermiştir; işte hadisteki hıyanetin anlamı budur" der (*Fetḥu'l-bârî*, VI, 424). Ancak aynı hadis, Havvâ'dan itibaren bütün kadınların cinsî cazibeleri dolayısıyla kocaları üzerinde dinî ve ahlâkî bakımdan olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir etki gücüne sahip oldukları şeklinde de yorumlanmıştır (Muhammed Gazâlî, s. 280-281, 286).

Tarih, tefsir ve kısas-ı enbiyâ kitaplarında Havvâ ile ilgili çoğu İsrâiliyat türünden çeşitli rivayetler yer almıştır. Buna göre Allah Âdem'i cennete yerleştirdiğinde Âdem orada yalnızdı. Onu ağır bir uykuya daldıran Allah sol böğründeki kaburga kemiklerinden birini almış ve ondan Havvâ'yı yaratmıştır. Bu ameliye sırasında Âdem hiç acı çekmemiştir; çünkü eğer acı hissetseydi kadına karşı meyli olmazdı. Daha sonra Havvâ'ya cennet elbiseleri giydirilir, süslenir ve Âdem'in baş ucuna oturtulur. Âdem uykudan uyanınca onu görür ve Havvâ adını verir. Meleklerin bir sorusu üzerine de onun kadın olduğunu, canlıdan yaratıldığı için ona Havvâ adını verdiğini bildirir; niçin yaratıldığı sorusuna da, "Her iki cinsin birbiriyle huzur bulması için" karşılığını verir (krş. er-Rûm 30/21; el-A'râf 7/189; Sa'lebî, s. 22). Âdem topraktan yaratıldığı için erkekler yaşlandıkça güzelleşmekte, kadınlar ise etten yaratıldıkları ve et zamanla bozulduğu için yaşlandıkça çirkinleşmektedirler (Sa'lebî, s. 22). Aynı kaynaklarda cennette yasak meyveyi yemeleri için İblîs'in her ikisini de iğvâya çalıştığı ve yasak meyveyi önce Havvâ'nın, ardından Âdem'in yediği belirtilir. Saîd b. Müseyyeb'den nakledilen bir rivayette ise Âdem'in aklı başında iken yasak meyveyi yemediği, bunun üzerine Havvâ'nın ona içki içirip sarhoş ettiği, sonra da ağacın yanına götürerek Âdem'in yasak meyveden yemesini sağladığı ifade edilir.

Yine Kur'an dışındaki İslâmî kaynaklara göre yasak meyveyi yemek suretiyle ilâhî emre karşı gelmeleri üzerine Âdem ile Havvâ cennetten çıkarılarak cezalandırılmış, erkek ve kadına verilen müşterek cezalara ilâveten Havvâ'ya ve daha sonraki bütün hemcinslerine âdet kanaması, hamilelik, ağrılı çocuk doğurma gibi birçok ceza verilmiştir. Cennetten çıkarıldıktan sonra Havvâ Cidde'ye inmiş ve Arafat'ta Hz. Âdem'le buluşmuş, yirmi batında kırk çocuk doğurmuş, Âdem'in ölümünden bir yıl sonra vefat etmiş ve onun yanına defnedilmiştir. Âdem'in kabri konusunda çeşitli görüşler mevcut olduğu gibi Havvâ'nın kabrinin yeri de bilinmemektedir. Cidde'de ona nisbet edilen, Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği bir kabir Suudi yönetimi tarafından yıktırılmıştır (*DİA*, VII, 524).

Peygamberliğin sadece erkeklere has olmadığını, kadınlardan da peygamber geldiğini ileri süren Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye göre Havvâ da nebîdir. Mâtürîdî âlimleri ise bunu kabul etmezler (*DİA*, III, 487; XI, 446).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "ḥvʾe" md.; *Müsned*, V, 11; Buhârî, "Nikâḥ", 80, "Enbiyâ'", 25; Müslim, "Raḍâʿ", 62, 63; İbn Mâce, "Ṭahâret", 77; Tirmizî, "Tefsîr", 4, 7; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif* (Ukkâşe), s. 15, 17, 18; Sa'lebî, *ʿArâʾisü'l-mecâlis*, s. 22, 37; İbn Hacer, *Fetḥu'l-bârî* (Hatîb), VI, 424; Münâvî, *Feyżü'l-ḳadîr*, I, 503; Abdullah b. Ali el-Kāsımî, *Müşkilâtü'l-eḥâdîsi'n-nebeviyye* (nşr. Halîl Muhyiddin), Beyrut 1985, s. 19-23; J. Skinner, "Genesis", *International Critical Commentary*, Edinburgh 1910, s. 85; J. Horovitz, *Koranische Untersuchungen*, Berlin 1926, s. 108-109; E. Mangenot, "Éve", *DTC*, V/2, s. 1640-1655; E. Dhorme, *L'Ancien testament*, Paris 1956, s. 11; L. Ligier, *Péché d'Adam et péché du monde*, Paris 1960, s. 222; S. Childs, "Eve", *IDB*, II, 181-182; *La Sainte Bible: la Bible de Jerusalem*, Paris 1961, s. 12; A. Cohen, *Everyman's Talmud*, New York 1975, s. 160; *Ancien Testament*, s. 47, 49; M. Ali es-Sâbûnî, *Tefsîrü âyâti'l-aḥkâm*, Dımaşk 1400/1980, I-II, 352-353; B. Frey, "Adam: livres apocryphes sous son nom", *DBS*, I, 101-134; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, İstanbul 1989, II, 188-193; S. N. Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, Ankara 1990, s. 123-127; Muhammed Gazâli, *Fakihlere ve Muhaddislere Göre Nebevî Sünnet* (trc. Ali Özek), İstanbul 1992, s. 280-281, 286; E. Laroche, "Hurrilerde Ulusal Panteon ve Yerel Panteonlar" (trc. Adil Alpman), *TAD*, XIII/24 (1979-80), s. 115-122; "Sünnet Üzerine Bir Kitap ve Bir Açık Oturum: A Book on Sunnah and a Panel Discussion" (trc. Mehmet Görmez), *İslâmî Araştırmalar*, V/2, Ankara 1991, s. 100-118; Cihan Aktaş, "Kadının Toplumsallaşması ve Fitne", *a.e.*, V/4 (1991), s. 251-259; J. I. Smith – Y .Y. Haddad, "Havvâ: İslâmi Kadın İmajı" (trc. Yasin Aktay), *a.e.*, VI/1 (1992), s. 64-71; E. G. H, "Eve", *JE*, V, 275-276; J. Eisenberg, "Havvâ", *İA*, V/1, s. 383; E. H. Peters, "Eve", *New Catholic Encyclopedia*, New York 1967, V, 655-656; M. H. Pope, "Eve", *EJd.*, VI, 979-980; Ed., "Eve", *a.e.*, VI, 980-983; J. Eisenberg – G. Vajda, "Ḥawwā", *EI²* (Fr.), III/1, s. 304-305; M. Fishbane, "Eve", *ER*, V, 199; H. Bennett, "Eve", *ERE*, V, 607-608; Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *DİA*, I, 360-363; Ömer Faruk Harman, "Âsiye", *a.e.*, III, 487; Mustafa L. Bilge, "Cidde", *a.e.*, VII, 524; İrfan Abdülhamîd, "Eş'arî, Ebü'l-Hasan", *a.e.*, XI, 446.

ÖMER FARUK HARMAN